

Verdeeld land.
De geschiedenis van de ruilverkaveling
In Nederland vanuit een lokaal perspectief,
1890-1985

Simon van den Bergh

Verdeeld land

De geschiedenis van de ruilverkaveling in Nederland vanuit een lokaal
perspectief, 1890-1985

Proefschrift
ter verkrijging van de graad van doctor
op gezag van de rector magnificus
van Wageningen Universiteit,
Prof.dr.ir. L. Speelman,
in het openbaar te verdedigen
op maandag 13 september 2004
des namiddags om half twee in de Aula.

Promotor: Prof. dr. P. Kooij, hoogleraar Agrarische Geschiedenis,
Wageningen Universiteit.

Promotor: Prof. drs. J.A.J. Vervloet, hoogleraar Historische Geografie van het
Nederlandse Landschap, Wageningen Universiteit.

Co-promotor: Dr. ir. G.J.H. Bieleman, universitair hoofddocent,
Leerstoelgroep Agrarische Geschiedenis, Wageningen Universiteit.

Promotiecommissie:

Prof.dr.ir. A. van den Brink, Wageningen Universiteit
Prof.dr. M.G.J. Duijvendak, Rijksuniversiteit Groningen
Prof.dr. A. Knotter, Universiteit Maastricht
Dr. J. Renes, Universiteit Utrecht

Dit onderzoek is uitgevoerd binnen de onderzoekschool N.W. Posthumus
Instituut

Historia Agriculturae 35

Published by / uitgegeven door

Nederlands Agronomisch Historisch Instituut

Oude Kijk in 't Jatstraat 26, 9712 EK Groningen
Hollandseweg 1, 6706 KN Wageningen

Internet: www.rug.nl/let/nahi / www.sls.wageningen-ur.nl/rhi
E-mail: nahi@let.rug.nl

ISBN 90-8504-004-3

Omslagontwerp en vormgevingsadviezen: Edward Houting BNO
Productie: Aicha el Makoui / NAHI Wageningen
Druk: Grafisch Centrum RUG

Inhoudsopgave	VII
Lijst van tabellen, figuren en afbeeldingen	XI
Een woord van dank	XV
1 Inleiding	1
1.1 Nadere definiëring en probleemstelling	2
1.2 Literatuur en bronnenmateriaal	7
1.3 Periodisering	14
1.4 Methode van onderzoek	17
1.5 Wetenschappelijke en maatschappelijke inkadering	19
1.6 Opzet van dit boek	23
Deel I – Nationale context	
2 Agrarische en rurale ontwikkelingen tussen 1850 en 1990	25
2.1 Modernisering van de landbouw	25
2.2 Crisis en oorlogstijd	28
2.3 Naoorlogse ontwikkelingen	29
2.4 Nieuwe belangen in het landelijk gebied	31
2.5 Structurele ontwikkelingen	34
3 Korte geschiedenis van de ruilverkaveling	37
3.1 Versnippering als probleem	37
3.2 Nota's inzake ruilverkaveling	40
3.3 De eerste wet	42
3.4 Oorlog en wederopbouw	47
3.5 Ruilverkaveling 'nieuwe stijl'	51
3.6 Van ruilverkaveling naar landinrichting	56
3.7 Enkele lange-termijnontwikkelingen	58
Deel II – Lokale ervaringen	
4 Dalfser Hooislagen – 'Afronding' in de discussie	61
4.1 De situatie in de Dalfser Hooislagen vóór de ruilverkaveling	61
4.2.1 Dalfsen als experiment: de eerste poging	64

4.2.2	De tweede ruilverkaveling van Nederland	67
4.2.3	Gevolgen van het experiment	70
4.3	Ruilverkaveling 1890-1924	73
4.4	Conclusie	80
5	Staphorst – De crisis als stimulans	83
5.1	Staphorst aan het begin van de twintigste eeuw	83
5.1.1	Ontginningsgeschiedenis	84
5.1.2	De eerste stap tot verbetering: bemaling	87
5.1.3	Landbouwkundige ontwikkelingen vanaf 1850	89
5.1.4	De economische crisis en het kleine-boerenvraagstuk	91
5.1.5	Herontginning	93
5.2	Ruilverkavelingen in de gemeente Staphorst	99
5.2.1	De eerste ruilverkaveling	99
5.2.2	De overige ruilverkavelingen in de gemeente	106
5.2.3	Gevolgen van de ruilverkaveling	112
5.3	Ruilverkaveling 1924-1950	115
5.4	Conclusie	123
6	Land van Heusden en Altena en Maarsseveense Plassen – Verplaatsing en verbreding	127
6.1	Ruilverkaveling in het Land van Heusden en Altena	129
6.1.1	De geografie van het Land van Heusden en Altena	129
6.1.2	De landbouw in het Land van Heusden en Altena	131
6.1.3	De aanvraag en voorbereidingen tot ruilverkaveling	134
6.1.4	Uitvoering en resultaten van de ruilverkaveling	142
6.2	Ruilverkaveling 'Maarsseveense Plassen'	146
6.2.1	De geografie van de Maarsseveense Plassen	146
6.2.2	Naar ruilverkaveling in het Maarsseveense Plassengebied	149
6.2.3	De werkzaamheden van de Voorbereidingscommissie	152
6.2.4	De periode rond de stemming	158
6.2.5	De uitvoering van de plannen	160
6.2.6	Streekverbetering in het Maarsseveense Plassengebied	163
6.2.7	Afronding van de werkzaamheden	165
6.3	Ruilverkaveling 1950-1985	167
6.4	Conclusie	183
7	Conclusie - Acceptatie en draagvlak als verklaring	187
7.1	Samenvatting	187
7.2	Acceptatie en draagvlak als verklaring	190

Summary	197
Bijlagen	203
A De overzichten van ruilverkavelingen van de Cultuur- technische Dienst	203
B Overzicht van de belangrijkste elementen van de ruilverkavelingswetgeving	205
C Ruilverkaveling (in hectare en miljoenen guldens) uitgevoerd door de Heidemij, de Grontmij en anderen, 1955-1985	207
D Ruilverkavelingen waarvan de stemmingsuitslagen zijn opgenomen in het Tijdschrift voor de Nederlandsche Heidemaatschappij en in de jaarverslagen van de Cultuur- technische Dienst en Centrale Cultuurtechnische Commissie.	208
E Lengte van wegen (km) aangelegd in ruilverkavelingsverband per provincie en buiten ruilverkavelingsverband in Neder- land onder begeleiding van de Cultuurtechnische Dienst, 1955-1985	217
F Verandering in het aantal eigenaren en eigendomspercelen in 56 ruilverkavelingen (1955-1967) opgenomen in de jaarverslagen van de Centrale Cultuurtechnische Commissie en Cultuurtechnische Dienst	219
G Verandering in het bedrijven en kavels in 19 ruilver- kavelingen (1964-1969) opgenomen in de jaarverslagen van de Centrale Cultuurtechnische Commissie en Cultuurtechnische Dienst	221
H Aantallen boerderijen gebouwd in en buiten ruil- verkavelingsverband onder begeleiding van de Cultuurtechnische Dienst, 1963-1980	222
I Investerings (in miljoenen guldens) in ruilverkaveling, 1947-1985	223
J Aantal ingebrachte bezwaren per 100 belanghebbenden en per 100 hectare en bezwaren opgedeeld naar categorie, 1961-1985	225
K Ruilverkavelingen waarvoor door de Centrale Cultuur- technische Commissie een concrete begrenzing van relatienotagebieden werd vastgesteld, 1979-1982	228
Lijst van gebruikte archieven	231
Lijst van gebruikte literatuur	233

Lijst van gebruikte afkortingen	241
Index (ruilverkavelingen)	242
Over de auteur	245
Historia Agriculturae	247

Lijst van tabellen

Tabel 1.1	Onderzoekperiode, kenmerken en gekozen voorbeeld-ruilverkaveling,	17
Tabel 2.1	Aantal landgebruikers werkzaam in de landbouw op de zandgronden in de bedrijfsgrootteklasse 1-5 hectare en 5-10 hectare en hun aandeel in het totaal aantal landgebruikers,	28
Tabel 3.1	Aantal aangevraagde en uitgevoerde ruilverkavelingen in de periode 10 mei 1940 – 5 mei 1945,	48
Tabel 3.2	Aantal aanvragen en ingestemde blokken in de periode 5 mei 1945 – 31 december 1950,	50
Tabel 4.1	Aantal landgebruikers per bedrijfsgrootteklasse in de gemeente Dalfsen in de jaren 1895, 1910 en 1921,	63
Tabel 4.2	Oppervlakte per provincie die in aanmerking kwam voor ruilverkaveling, uitgedrukt in hectare en als percentage van het totale oppervlak van de provincie, als berekend door de Heidemij,	75
Tabel 4.3	Verkavelingssituatie in de Ballumer Mieden voor en na de ruilverkaveling,	75
Tabel 4.4	Verkavelingssituatie in de Hollumer Mieden rond 1910,	76
Tabel 5.1	Aantal landgebruikers per grootteklasse in de gemeente Staphorst, 1895-1955,	90
Tabel 5.2	Aantal runderen en aantal varkens (exclusief biggen) in de gemeente Staphorst in de periode 1895-1939,	91
Tabel 5.3	Verkavelingssituatie van een aantal bedrijven in de gemeente Staphorst,	92
Tabel 5.4	Ontginningen uitgevoerd door de N.V. Ontginningsmaatschappij Overijssel, met hun grootte in hectare,	97
Tabel 5.5	Kosten in guldens van arbeid, gesubsidieerd door het Ministerie van Sociale Zaken in het kader van de werkverschaffing in een aantal ruilverkavelingen, 1938,	103
Tabel 5.6	Categorieën van bezwaren tegen het vastgestelde plan voor de ruilverkaveling Staphorst,	105
Tabel 5.7	Verkavelingssituatie van een aantal bedrijven in de gemeente Staphorst vóór en na de ruilverkaveling,	105
Tabel 5.8	Aantal aanvragen tot ruilverkaveling in Nederland, 1924-10 mei 1940,	117
Tabel 5.9	Aantal projecten dat is aangenomen, afgestemd, opgelegd of komen te vervallen in de periode 1924-1940,	118
Tabel 5.10	Gemiddelde grootte in hectare van aanvragen tot	

	ruilverkaveling in de periode 1936-1940,	121
Tabel 6.1	Totaal aantal landgebruikers op bedrijven met een grootte van 1-10 hectare en hun aandeel in het totaal in het Land van Heusden en Altena, 1910-1955,	131
Tabel 6.2	Totaal aantal landgebruikers op bedrijven met een grootte van 1-10 hectare en hun aandeel in het totaal in Noord-Brabant, 1910-1955,	132
Tabel 6.3	Gemiddeld aantal percelen per bedrijfsgrootteklasse in het Land van Heusden en Altena, 1958,	133
Tabel 6.4	Aantal aanvragen tot ruilverkaveling onderscheiden naar aanvrager, 1942-1957,	137
Tabel 6.5	Gebruiksverkaveling tuindersbedrijven Maarsseveense Plassen in 1958 (oude toestand),	148
Tabel 6.6	Begroting van het plan voor de ruilverkaveling Maarsseveense Plassen, gemaakt op de vierde vergadering van de Voorbereidingscommissie, 29 juli 1959,	156
Tabel 6.7	Verdeling van de kosten van de ruilverkaveling over verschillende betrokken instanties en organisaties, gemaakt op de vierde vergadering van de Voorbereidingscommissie, 29 juli 1959,	157
Tabel 6.8	Gebruiksverkaveling tuindersbedrijven Maarsseveense Plassen (nieuwe toestand. Oude toestand in tabel 6.5),	166
Tabel 6.9	Wegen, waterlopen, percelen en grondgebruik in de ruilverkaveling Maarsseveense Plassen, voor en na de ingreep,	166
Tabel 6.10	Verandering in het aantal eigenaren en eigendomspercelen in 56 ruilverkavelingen (1955-1967),	169
Tabel 6.11	Verandering in het aantal bedrijven en kavels in 19 ruilverkavelingen (1964-1969),	170
Tabel 6.12	Oppervlakte (ha) van concreet vastgestelde reservaat- en beheersgebied binnen ruilverkavelingen, 1979-1985 en het aandeel van dit oppervlakte in de oppervlakte van de betreffende ruilverkavelingen (1979-1982),	182

Lijst van figuren

Figuur 3.1	Oppervlakte in uitvoering in ruilverkavelingsverband, 1924-1985,	59
Figuur 4.1	Schematische weergave van de organisatie in de ruilverkaveling Dalfser Hooislagen, eerste poging (1911-1914),	67
Figuur 4.2	Schematische weergave van de organisatie in de ruilver-	

	kaveling Dalfser Hooislagen, tweede poging (1915-1922),	70
Figuur 5.1	Aanvragen tot ruilverkaveling in Nederland naar jaar en grootte in de periode 1924-1940,	121
Figuur 6.1	Gemiddelde kavelgrootte en gemiddeld aantal kavels per bedrijf in Nederland in de periode 1950-1983,	168
Figuur 6.2	Investering in ruilverkaveling in guldens (reëel prijspeil 1990) in Nederland, 1947-1985,	171
Figuur 6.3	Totaal aantal bezwaren per 100 hectare en per 100 belanghebbenden in Nederland, in de periode 1964/66-1983/85,	173
Figuur 6.4	Percentages van bezwaren tegen de lijst van recht-hebbenden, het plan van toedeling en de lijst geldelijke regelingen in de periode 1966/68-1983/85,	174

Lijst van afbeeldingen

Afbeelding 3.1	Voorbeeld van de manier waarop verschillende perceelsvormen beoordeeld dienden te worden tijdens de tweede schatting in de ruilverkaveling <i>Slangenborg</i> ,	44
Afbeelding 4.1	Ruilverkaveling <i>Dalfser Hooislagen</i> (oude toestand),	71
Afbeelding 4.2	Ruilverkaveling <i>Dalfser Hooislagen</i> (nieuwe toestand),	72
Afbeelding 4.3	Gebieden die volgens de Heidemaatschappij in aanmerking kwamen voor ruilverkaveling (1925),	74
Afbeelding 4.4	Torenverkaveling in de ruilverkaveling <i>De Westerlanden</i> onder Gieten,	77
Afbeelding 4.5	Ruilverkaveling <i>De Westerlanden</i> onder Gieten (nieuwe toestand),	78
Afbeelding 5.1	Ruilverkaveling Staphorst (oude toestand),	85
Afbeelding 5.2	De herontginning Staphorsterheide, uitgevoerd door de N.V. Ontginningsmaatschappij 'Overijssel',	98
Afbeelding 5.3	Ruilverkaveling Staphorst (nieuwe toestand),	102
Afbeelding 5.4	Ruilverkavelingen Staphorst-Noord en Staphorst-West (oude toestand),	108
Afbeelding 5.5	Ruilverkavelingen Staphorst-Noord en Staphorst-West (nieuwe toestand),	109
Afbeelding 5.6	Stand van zaken in de ruilverkaveling in 1940,	119
Afbeelding 6.1	Boerderijverplaatsing in de ruilverkaveling Maas en Waal-West,	139
Afbeelding 6.2	Ruilverkaveling Land van Heusden en Altena (oude toestand),	140

Afbeelding 6.3	Ruilverkaveling Land van Heusden en Altena (nieuwe toestand),	141
Afbeelding 6.4	Aantal gemigreerde boeren en de oppervlakte land die ze achterlieten per ruilverkaveling, in de periode 1950-31 oktober 1958,	145
Afbeelding 6.5	Ruilverkaveling Maarsseveense Plassen (oude toestand),	157
Afbeelding 6.6	Ruilverkaveling Maarsseveense Plassen (nieuwe toestand),	158
Afbeelding 6.7	In uitvoering genomen ruilverkavelingen, 1924-1985,	169

Een woord van dank

Natuurlijk heb ik dit boek geschreven en natuurlijk ben ik verantwoordelijk voor alles wat er van kافت tot kافت staat geschreven en afgebeeld. Maar ik heb de afgelopen vijf jaar wel heel veel steun en hulp gehad en ik wil graag van deze gelegenheid gebruik maken om iedereen te bedanken. Dat is niet gemakkelijk en ik ben dan ook als de dood dat ik iemand onterecht over het hoofd zie. Toch kies ik ervoor om een aantal mensen persoonlijk te bedanken.

In de eerste plaats ben ik veel dank verschuldigd aan mijn promotores Pim Kooij en Jelle Vervloet. Zonder jullie begeleiding in de vorm van veel verschillende wortels en takken zou ik dit onderzoek waarschijnlijk niet tot een fatsoenlijk eind hebben weten te brengen. Hetzelfde geldt in nog sterkere mate voor de begeleiding die ik van mijn co-promotor Jan Bieleman heb gekregen. Ik heb je geduld, inzet voor en interesse in mijn onderzoek altijd erg gewaardeerd. Daarbij komt dat de hulp die jij en Joke me tijdens mijn verhuizing naar Wageningen hebben gegeven, ertoe heeft geleid dat ik die periode redelijk ongehavend ben doorgekomen.

Ook de samenwerking, koffiepauzes en lunches met de andere leden van de vakgroep waren erg belangrijk voor me. Jullie waren mijn eerste echte collega's en goede bovendien. Anton, hoewel je formeel geen begeleider was, hoop ik dat je je rol nooit zult onderschatten. Leandre, zonder jouw harde werk had ik ongetwijfeld vertraging opgelopen. Frans, Lodewijk, Margreet en zeker ook Ad: Dank jullie wel. Ik heb gelukkig ook nog kunnen profiteren van de aanwezigheid en kennis van Henk Roessingh. Aicha, jou noem ik in het bijzonder, omdat jij degene bent die het boek uiteindelijk van een Word-document hebt omgetoverd tot een drukbaar boek. Als aparte groep wil ik graag mijn collega-promovendi op de vakgroep bedanken: Hans, Geuch, Piet en Johan. Het was prettig af en toe ervaringen uit te kunnen wisselen met mensen in dezelfde positie. Ook mijn collega's bij het NAHI, Michiel, Hanneke en Evert-Jan, wil ik graag bedanken voor de plezierige samenwerking. In het bijzonder noem ik hier Erwin Karel. Ik heb veel van het historisch vak van je geleerd en hoop dat daar voorlopig geen eind aan komt. Ook de collega's en in het bijzonder mijn jaargenoten bij het N.W. Posthumus Instituut wil ik graag bedanken voor de goede commentaren en contacten.

Dan is er een grote groep mensen die allemaal iets hebben bijgedragen aan de totstandkoming van dit boek. Ik wil ze allemaal hartelijk bedanken voor

hun inzet en getoonde interesse. Ik hoop dat jullie genoeg nemen met dit korte dankwoord. C.C. van der Woude, voormalig archivaris van de gemeente Ede, ben ik een apart bedankje verschuldigd. Ik was dolblij toen ik in de gelegenheid werd gesteld een voor vernietiging in aanmerking komend archief jarenlang kosteloos in Ede op te bergen. Ook Fred Spanjerberg wil ik graag nog apart bedanken. Het boek is door jouw redactioneel commentaar een stuk beter geworden. Het was de rode pen die eraan is opgeofferd meer dan waard.

Tenslotte zijn er nog mensen die mij de afgelopen jaren op het persoonlijke vlak enorm gesteund hebben met hun interesse en motivaties. Dit geldt in de eerste plaats voor mijn ouders. Jeannie en Ton: heel erg bedankt voor jullie steun en vertrouwen. Dat geldt ook voor Geuch. Niet alleen als collega, maar vooral als vriend ben jij in grote mate verantwoordelijk voor het gereed komen van dit boek. De klimvakanties, hardloopprondjes en olijvenhapjes, maar ook de werkdagen op de Leeuwenborch, maakten dat ik met veel plezier in Wageningen was, zowel tijdens werktijd als daarbuiten. Dan mijn paranimfen, Reinoud en Filip. Reinoud, ik was er trots op aan jouw zijde te mogen staan, net als ik trots op onze vriendschap ben. Ik hoop dat die nog lang zal blijven. Filip, jij staat aan mijn andere kant en niet voor niets. Als je net zo paranimft als je broert, heb ik niets te vrezen op de dertiende van september.

En tenslotte Georgina. Ook zonder de huidige roze bril van de wittebroodsweken is volkomen duidelijk dat jij de belangrijkste steun bent die ik heb. Alleen schieten woorden me tekort.

Simon